

BERNFRIED SCHLERATH

WILHELMO VON HUMBOLDTO PAŽIŪRA Į KALBĄ IR KALBOS KILMĖS KLAUSIMAS

Kalbos kilmės klausimas ir su juo susijęs žmogaus atsiradimo klausimas yra problemos, kurios jaudina žmoniją nuo senų laikų. Kiekvienas apie tai jau yra skaitęs ar galvojęs. Šiais klausimais sukaupta gausi literatūra. Nuo praeito šimtmečio pabaigos – sąmoningai ar nesąmoningai – diskusijai apie kalbos kilmę lemiamą reikšmę turi Darvino evoliucijos teorija, pagal kurią organinės gyvybės istoriją neišvengiamai sąlygoja natūrali atranka kovoje už būvį. Šita pamatinė tezė tuo tarpu pasitvirtino daugelyje sričių ir įsiviešpatavo modernioje atrankos teorijoje, įskaitant ir mutacijas.

Norint atskleisti žmogaus kalbos atsiradimo sąlygas, buvo siekiama kuo detaliau stebėti ir kuo tiksliau nustatyti perėjimą nuo gyvulių komunikacijos prie žmonių kalbos. Gyvulių kalba buvo glaudžiai priartinta prie žmonių kalbos, o skirtumai sistemiškai sumažinti. Tai įvyko visų pirma smarkiai pažengus į priekį gyvulių kalbos tyrimams, kurie parodė, kad animalinės ženklų sistemos yra žymiai sudėtingesnės negu anksčiau buvo manyta. Tuo pačiu metu išryškėjo paralelės tarp grupinio-dinaminio žmogaus ir gyvulio elgimosi. Šią tyrimų kryptį, žinoma, buvo galima lengvai pritaikyti materialistinėje ideologijoje. Aš tik priminsiu F.Engelso bandymą kalbos kilmę aiškinti darbo sąlygomis, bandymą, kuris jau tuo laiku atrodė nepralenkiamas savo naivumu ir primityvumu. Negalima pamiršti, kad kalbos kilmės proceso neįmanoma tiesiogiai stebėti, vadinas, visi su tuo susiję samprotavimai lieka tik abstraktūs.

Humboldtas nuo visų šių minčių yra labai nutolęs. Jo įžymioji tezė – kalbą galima paaiškinti tik pačia kalba. Kalba teegzistuojanti vienkartiname kalbėjimo akte. Kalbėjimo aktas, išskyrus įsakymus, tvarkančius žmonių elgesį, yra istorinis procesas, kuris kaip toks negali būti pakartotas. Tai yra aktas, išplaukiantis iš žmogaus laisvės, kuri jam iš esmės priklauso, nors jis ja ir ne visuomet naudojasi. Kalbos negalima atskirti nuo jos istorijos. Taip kalbos istorija susijusi su dvasinio gyvenimo istorija. Pastaroji rutuliojasi kitaip negu bet kuri evoliucija. Ji yra žmonių laisvės

išraiška ir todėl nepaklūsta jokiems dėsniams. Kalbos atsiradimo stubklas pasikartoja kiekvieną kartą, kai tik žmogus kalba.

Kalbos kilmė Humboldtui nebuvo pagrindinė tema. Tačiau jo plačios apimties raštuose yra tiek daug pastabų šia tema, kad, atrodo, verta su jomis susieti savo mintis.

* * *

Dilema: Jeigu protas yra prielaida kalbai atsirasti, tačiau, kita vertus, protas neįmanomas be kalbos, kaip tada galima įsivaizduoti kalbos kilmę? Humboldtas formuluoja šią dilemą taip: „Žmogus esti žmogus tik per kalbą; tačiau kalbai išrasti jis jau turėjo būti žmogumi” (IV, 15)^{1*}. Protą Humboldtas apibūdina, pasiremdamas J.G.Herderiu (1771) kaip „apšvietimą” (vok. Besonnenheit), „atmintį, sąmonę, jutimą” (vok. Besinnung), „atspindėjimą, refleksą” (vok. Reflexion), „sugebėjimą atspindėti, reflektuoti” (vok. Reflexionsfähigkeit).

Jeigu gebėjimas atspindėti, reflektuoti yra žmonių kalbos atsiradimo prielaida, tai iš to plaukia kitas labai svarbus dalykas: kadangi tarp refleksijos ir refleksijos nebuvimo negali būti tarpinės grandies, žmogaus kalba turi būti atsiradusi s t a i g a. Jau savo atsiradimo akimirką ji turėjo apimti visa, kas sudaro žmogaus kalbą ir įgalina tolimesnę jos raidą. Šią problemą Humboldtas aiškina taip: „Taip pat ir kalba negali kitaip atsirasti, kaip staiga, arba, tiksliau pasakius, ji kiekvienu savo egzistavimo momentu turi apimti tai, kas sudaro jos visumą” (IV, 3)². „Pasaulio sąlytis su žmogumi yra elektros iškrova, iš kurios išsižiebia kalba ne tik jai randantis, bet ir kiekvieną kartą, kai tik žmonės mąsto ir kalba. Pasaulio įvairovė ir žmogiško jausmo gilumas – tai du šaltiniai, kurie gaivina kalbą” (VI, 203)³. Kalbos kilmė – tai „tiek paskirų žmonių, tiek ir tautų proto nušvitimas” (V, 32)⁴. Kalbos prasiveržimas neturi kažkokios pirminės stadijos, kuri turėtų toliau plėtotis, – jis iškart suteikia žmogui tobulą sugebėjimą kalbėti. „Kalba, kaip išplaukia iš jos pačios prigim-

* Humboldto citatos verstos iš: Wilhelm von Humboldts Gesammelte Schriften / Hrsg. von der Königlich Preußischen Akademie der Wissenschaften. 17 Bände, Berlin, 1903–1936. Prie kiekvienos citatos skliausteliuose nurodomas šaltinio tomas ir puslapis. Teksto originalą žr. straipsnio pabaigoje Pastabose. Straipsnį iš vokiečių kalbos vertė dr. Elvyra Bukevičiūtė, redagavo ir spaudai parengė doc. Bonifacas Stundžia.

ties, visa savo visuma yra siela, t.y. kiekviena jos sudėtinė dalis pasireiškia taip, kad ji savo reikšmių suma ir dvasios dėsniais atitinka visų kitų, dar galutinai neišbaigtų, greičiau tik kurtinų, sudėtinių dalių visumą” (VII, 81)⁵. Taigi sugebėjimas kalbėti sąlygoja egzistavimą visumos, kurios sudėtinės dalys pasireiškia arba yra kuriamos tik kalbėjimo metu. Humboldtas teigia: „Todėl kalbos negalima įsivaizduoti kaip kažko, kas iš anksto duota, nes kitaip būtų sunku suprasti, kaip žmogus galėtų suvokti tai, kas jau duota ir tuo naudotis. Ji (t.y. kalba) išplaukia iš jo paties kaip būtinybė ir, žinoma, pamažu, tačiau taip, kad jos organizmas glūdi sielos gelmėse ne kaip negyva masė, bet kaip dėsnis, lemiantis mąstymo jėgos funkcijas. Ir todėl pirmasis žodis jau suponuoja visos kalbos skambėjimą” (IV, 15)⁶.

Humboldto išvada, kad kiekvienas kalbėjimo aktas sietinas su visuma, ir kad ši visuma jau apima visas žmonių kalbėjimo ir mąstymo galimybes, atmeta tarpinių pakopų buvimą ir verčia manyti žmonių kalbą atsiradus kaip „prasiveržimo momentą”, kuris lyginamas su elektros iškrova. Iš tikrųjų praktika patvirtina, kad jokių pirminių žmonių kalbos formų nėra. Ir tai Humboldtas jau yra nurodęs. Jis teigia: „Ligšiolinė mano partitis parodė, kad netgi vadinamosios primityvios bei barbariškos tarmės turi viską, ko reikia pilnaverčiam kalbos vartojimui, ir jos yra tos formos, kur, panašiai kaip ir geriausių bei puikiausių kalbų, ilgainiui galėjo išsiskristalizuoti visas kalbos būdas, tinkamas išreikšti – tobulai ar netobulai – kiekvieną mintį” (IV, 3)⁷.

Staigią kalbos kilmę Humboldtas lygina su ugnies panaudojimo atradimu. Sugebėjimas panaudoti ugnį yra „svarbus atradimas”, kuris – jau kartą padarytas – plinta „neįtikėtinais greitai”. Taip ir kalba yra „svarbus atradimas”. „Į kalbą paprastai žiūrima kaip į būtinumo išdavą, pamirštant, kad ji buvo genijaus kūrinys” (VII 595)⁸. Taigi ne iš būtinumo, ne tam, kad išspręstų neatidėliotinas būties problemas, žmogus išrado kalbą. Tai buvo žaidžiančio genijaus patyrimas, tikslo nenulemtas sumanymas. Ir negalėjo būti kitaip, nes buvo neįmanoma iš anksto numatyti šios naujos bendravimo priemonės galimybių. Kalba – tai genijaus atradimas, arba kūrinys. Iš to plaukia: „Žmonės (t.y. tie, kurie vėliau tapo žmonėmis) galėjo ir toliau gyventi kaip gyvuliai, nekalbėdami <...> Tas, kuris ištarė pirmą žodį, pirmas tapo žmogumi; jis buvo nustebintas min-

ties, kad jis <...> gali atspindėti, ir tuo pačiu momentu jis pradėjo kalbėti. Su pirmuoju žodžiu atsirišo liežuvis visiems kitiems žodžiams” (VII, 595 t.)⁹. Šitie teiginiai svarbūs biologinės antropologijos mokslui, kuris bando nustatyti žmogaus kilmę pagal kaulų liekanas. Jeigu Humboldtas teisus, tai fiziologinių prielaidų buvimas dar nesuponuoja kalbos atradimo. Mes turime daryti prielaidą, kad žmonės savo kūnišku pavidalu jau egzistavo, bet dar nekalbėjo ir šia prasme buvo gyvuliai. Tačiau tuo pačiu metu tai reiškia, kad, jeigu antropologai nustato palaipsnių perėjimą nuo pitekantropo į *anthropus erectus*, šis teiginys neturi jokios reikšmės kalbos atsiradimui. Žinoma, kiekvienas išradimas, kiekvienas kultūrinis žingsnis pirmyn turėjo turėti daugybę prielaidų – dvasinių, socialinių, psichologinių. Tačiau tos prielaidos savaime nesukelia kultūrinės pažangos, kurią galėtume nuspėti. Nemirtingieji genijai kaip Šekspyras arba Mocartas yra, žinoma, savo laikmečio vaikai, bet jų neįmanoma iš anksto numatyti, remiantis epochos kultūrinėmis bei socialinėmis sąlygomis. Iš kultūros istorijos dažnai pastebime, kad kokiuose nors dviejuose kaimyniniuose kraštuose egzistuojant visiškai tapačioms sąlygoms, vienoje šalyje gimsta genijus, kuris pradeda ištisą epochą, o tuo tarpu kitoje šalyje plyti dvasinis skurdas ir tuštuma. Kalbos atsiradimą ir kitus didžiuosius kultūrinius reiškinius aš vadinu „dieviškąja kibirkštimi”, „stebuklu”. Jeigu kam šitie pasakymai nepatinka, galima juos pakeisti žodžiais „atsitiktinumai” arba „tikimybė”.

Refleksijos sąlyga

Savo traktate apie kalbos kilmę, parašytame 1771 metais, J.G.Herderis nagrinėja refleksijos sąlygas, kurios, pasak jo, yra pirmasis kalbos atsiradimo žingsnis. Jis teigia: „Žmogus įrodo refleksiją, jeigu jo dvasinės jėgos reiškiasi taip laisvai, kad jis savo pojūčių vandenyne, apimančiame visus jo jutimo organus, gali išskirti vieną kurią nors bangą, ją sulaikyti ir sutelkti į ją savo dėmesį. Refleksija žmogui pasireiškia tada, kai jis, plaukiant vaizdų virtinei, suvokiamai jo jutimo organais, gali susikoncentruoti prie vieno kurio vaizdo ir išskirti pastarojo požymius, kad būtent tai yra objektas, o ne kas kita”¹⁰.

Savo pirmajame jaunystės veikalė kalbos klausimais „Apie mąstymą ir kalbėjimą”, parašytame 1795 metais, Humboldtas (jam tada buvo 28

metai) remiasi Herderio mintimis, tiesa, jo neminėdamas. Tais laikais taip buvo įprasta, ypač tada, kai buvo ne polemizuojama, o toliau plėtojamos mintys.

Humboldto stilius yra daug dalykiškesnis negu Herderio. Nors Humboldtas vėlyvuosiuose kalbos filosofijos raštuose minčių gilumu toli pranoksta savo pirmąjį traktatą, tačiau pastarasis irgi neprarado reikšmės. Apskritai negalima atsekti Humboldto filosofijos raidos. Ji buvo nuolat tobulinama ir gilinama.

Savo 1795 metų traktate jis taip rašo apie refleksiją: „Kalba prasideda iškart su pirmuoju refleksijos aktu, kai žmogui iš geidulių glūdumos, kur subjektas susiurbia objektą, prabunda savimonė – čia ir atsiranda žodis bei pirmasis akstinas staiga sustoti, apsižvalgyti ir susiorientuoti” (VII, 581 t.)¹¹. Aprašydami tai, kas iš tikrųjų yra mąstymo pradžia, t.y. refleksija, abu autoriai iškelia tą pačią mintį. Tai yra vidinio pojūčių srauto sustabdymas, sulaukymas. Herderis kalba apie tai, kad žmogaus dvasinė jėga išskiria iš savo pojūčių vandenyno vieną kurią bangą, ją sulauko ir kartu suvokia savo sukauptą dėmesį, kurį į ją, (t.y. į tą bangą) sutelkia. Taip pat ir Humboldtui mąstymo pradžia rodąs egzistuojantis vaizduotės kontinuumas. Nuolatinis šio kontinuumo stebėjimas turi būti akimirka sustabdytas, ir būtent tai, kas prieš tą sustabdymą buvo tiesiogiai stebima, patiriantysis subjektas turi išskirti. Iš suvokiamojo pasaulio išskiriamas atskiras segmentas. Sugebėjimas segmentuoti ir išskirti sąlygoja vienas kitą. Žmogus, viduje suvokdamas savo garsinę išraišką kaip įvykių išraiškos segmentą, žiūri į veidrodį, kuriame mato prieš tai niekad nematytą atvaizdą.

Atsiribodamas nuo Humboldto ir Herderio minčių eigos, noriu pamėginti padaryti išvadas, kurios plaukia iš to, kad atskiras individas, dar prieš pradėdamas kalbėti, skiria savo anksčiau vartotas garsines išraiškas kaip vidinių procesų segmentus ir atpažįsta juos kaip sąmoningai išskirtus.

Situacijos apvaldymas ir deiksės vaidmuo

Įsivaizduokime augmenijos ir gyvūnijos turtingą miško proskyną. Įspūdžių gausybė užplūsta įsivaizduojamą gyvūną: žolė banguoja vėjyje arba juda koks nors gyvulys // kylantys debesys pranašauja audrą // oras

vėsta // pamiškėje traška // tolumoje loja šuo // dūzgia vabzdžiai // girdėti daugiabalsis paukščių koncertas. Mūsų įsivaizduojamas gyvūnas patiria ir analizuoja šiuos įvairius įspūdžius. Jie palyginami su atitinkamais ankstesniais pojūčiais ir patvirtina arba modifikuoja anksčiau sukauptą patyrimą. Iš to plaukia filtravimas: išskiriama tai, kas svarbu ir nesvarbu. Pojūčiai susiję su vidinėmis būsenomis: alkis, seksualinis potraukis, ramybės poreikis, noras išlaikyti pozicijas, bandos jausmas. P o j ū č i a i i r v i d i n ė s būsenos valdo elgimosi eigą pagal instinkto apibrėžtus, rūšiai būdingus stereotipus.

Visi pojūčiai (vietos ir laiko atžvilgiu) reiškia „čia“ ir „dabar“ – net ir tada, kai jie akumuliuojami atmintyje ir valdo tolimesnį (individue) elgesį. Taip pat ir visas elgimasis (vietos ir laiko atžvilgiu) orientuotas į „čia“ ir „dabar“ (t.y. „šioje vietoje“ ir „dabartiniu metu“). Tai yra akimirksniu gautas vidinių bei išorinių veiksnių rezultatas. Niekas nerodo, kad šiame junginyje a k u s t i n i a i reiškiniai atlieka iš principo kitokį vaidmenį negu visi kiti reiškiniai. Oro drėgmė kaip ir paukščio riksmas patirties pagrindu gali būti asocijuojami su „pavojumi“. Žvėrių staugimas poravimosi metu yra toks pat signalas kaip ir jų elgesys. Viskas susiję su „čia“ ir „dabar“, t.y. „šia vieta“ ir „dabartiniu metu“ (vok. das Hier und Jetzt).

Čia pradeda veikti Humboldto suponuojamas kalbos atsiradimo fenomenas: gyvūnas sustabdo savo pojūčių srautą, prisimena galbūt kaip tik prieš tai patirtą baimę ir pakartoja su tuo susijusį garsą, kuris anksčiau galėjo būti neatsiejama baikštaus elgesio dalis. Dabar šis garsas naudojamas įsivaizduoti kažkada patirtai baimei. Anksčiau jis „reiškė“: „mano baimė čia ir dabar“, o dabar „reiškia“: „mano baimė prieš tai“. Kaip pojūčio išskyrimas nesant ypatingos būtinybės, taip ir veiksmo atkarpos segmentavimas bei akustinis išreiškimas, pirmuoju savo pasireiškimo momentu negalėjo būti niekas kita, kaip, Humboldto žodžiais tariant, „atradimas“, „idėja“, „genijaus kūrinys“. Juk šioje stadijoje naujasis fenomenas neduoda jokios naudos, o tik suardo su konkrečia situacija susijusią veiksmo sinchroniją. Jeigu ištarti garsai, reiškiantys „čia“ ir „dabar“, neišreiškia konkrečios, čia esančios veiksmo vietos ir esamojo laiko, įsigali nepatikimumas ir netikslumas. Gyvūnui, kuris negali išeiti iš jam įprastos sinchronijos ribų, perspėjimo šauksmas, nesantis konkre-

taus besiartinančio pavojaus sudėtine dalimi, yra kvailas ir pavojingas melas. Jam tai reiškia tą patį, kas mums yra tyčinė gaisro signalizacija.

Perspėjimo šauksmas, kuris buvo siejamas su besiartinančiu plėšrūnu, tiesa, išlaiko savo referenciją, tačiau kaip sąmoningai išskirtas fenomenas jau gali reikšti: „mano perspėjimo šauksmas“. „Mano perspėjimo šauksmas“, tai yra, „mano perspėjimo šauksmas prieš keletą akimirku“ arba „mano perspėjimo šauksmas po to“. Herderio ir Humboldto aprašytas vidinių procesų sustabdymas pasireiškia garsinės išraiškos galiojimo, siejimo su „čia“ ir „dabar“, panaikinimu.

E.Koschmiederis nustatė, kad kiekvienas bet kurios kalbos pasakojamasis sakinytis turi turėti apibrėžtą vietą laiko skalėje. Jis tai vadina vokiškai „Verzeitung“, t.y. klasifikavimas pagal laiko skalę. Šis teiginys tinka ir veiksmažodžių neturinčioms kalboms, pvz., kinų kalbai, kurioje sakinio vieta skalėje negramatikalizuota (ar pasakymas susijęs su dabartimi, praeitimi ar ateitimi, visada paaiškėja iš konteksto). Sakiniai, savo turiniu išreiškiantys laiko atžvilgiu neapibrėžtą teigimą, yra neigiami laiko skalėje, kadangi jie priešpriešinami visiems kitiems sakiniams. Klasifikacija pagal laiko skalę yra konkrečios situacijos sinchronijos virtualaus suardymo neišvengiama pasekmė. Reikėjo padėti daug pastangų išsamiai gyvulių bendravimo leksikai nustatyti. Vienpusiško žmogaus su gyvuliu bendravimo pagrindu įrodytas fenomenalus gyvulių sugebėjimas skirti ir jų stebinanti atmintis. Suderinus į žmonių kalbų sintaksę orientuotas ženklų kombinacijas su probleminėmis užduotimis, buvo nustatyta, kad gyvuliai šias užduotis gali atlikti. Tačiau visa tai neturi nė mažiausio ryšio su žmonių kalba. Galima pasiekti, kad šuo, ištarus žodį „laikraštis“, atneštų laikraštį. Tačiau neįmanoma atimti iš šuns sąvokų „čia“ ir „dabar“. Šuo niekada nesupras sakinių „Šiandien tau nereikia atnešti man laikraščio. Rytoj tu vėl atneši man laikraštį“.

Kadangi gyvulį galima išdresiruoti atpažinti žodį ir susieti jį su kuriuo nors daiktu, tai iš to aiškėja gyvulio sugebėjimas segmentuoti įspūdžius požymių pagrindu. Specifinę žmonių kalbos sąlygą sudaro pojūčių srauto sustabdymas, t.y. sąmoningas pasitraukimas iš situacijos ir įspūdžių perteikimas akustiniais signalais. Svarbu yra dar štai kas: mes manome, kad kalbiškai suvokdami išorinį pasaulį mes segmentuojame, klasifikuojame ir įvardijame matomus objektus. Iš tikrųjų mes analizuojame išori-

nio pasaulio suvoktus v a i z d u s. Vidiniai įvykiai suskirstomi atkarpo-
mis, kurios yra tolimesnės sintezės elementai. Kai šiuos subjektyvius įvy-
kius iškeliamo, jie tampa objektu, akustine realybe, užimančia lygiavertę
vietą šalia kitų objektų. Sužadindami analogiškas recipiento asociacijas,
garsiniai ženklai įgyja tarpsubjektinę reikšmę. Taip atsiranda kalba kaip
naujos rūšies tikrovė. Naujos rūšies todėl, kad ji ne prievarta ir ne iš bū-
tinumo turi tapti situacijos dalimi. Kalba gali išsivaduoti iš situacijos ir
sukurti pasaulius, kurie yra vidinio pasaulio atspindys. Taigi galima kal-
bėtis apie raganosį arba apie pasaulio pabaigą. Humboldtas šį reiškinį
taip apibūdina: „Sąvoka ir kalbos garsas, susieti tarpusavyje tam tikru,
jų tikrąją esmę atitinkančiu ir tik iš paties fakto atpažįstamu būdu, ma-
nifestuojami kaip žodžiai ir kaip šneka. Taip tarp proto ir išorinio pa-
saulio sukuriama kažkas kita, kas šiek tiek skiriasi ir nuo vieno, ir nuo
kito” (VII, 211)¹².

Vaikas ištaria pirmą žmogiškąjį žodį suprasdamas ir naudodamas ro-
domuosius gestus, kurie kaip ir kalba būdingi tikrai žmogui. Būtent ro-
domieji gestai yra netiesioginis žmonių kalbos egzistavimo įrodymas. Jų
tikslūs atitikmenys yra kalbos deiktikai: *čia, ten, viršuje, apačioje* ir t.t.
K.Bühleris¹³ nustatė, kad bet kurios kalbos žodžių atsargą sudaro dviejų
klasių žodžiai. Vienai klasei priklauso rodomųjų žodžių semantinis lau-
kas (vok. Zeigfeld), apimantis visus deiktinius elementus. Kitą klasę su-
daro semantinis simbolių laukas (vok. Symbolfeld), t.y. visi prasminiai
žodžiai. Pirmosios klasės žodžiai neturi turinio ir vartojami visų pirma
orientavimuisi erdvėje. Jie nurodo ne tik realios erdvės daiktus, bet ir
vaizduoties segmentus (pvz., „šitas pavydas“...), taip pat prieš tai arba
po to einančius žodžius (anaforinė arba kataforinė vartosena). Kadangi
gyvuliai negali rodyti, vadinasi, jie neturi nė deiktikų. Tiesa, jie orien-
tuojasi erdvėje, tačiau bendraudami negali šios orientacijos parodyti.
Ypatingas atvejis – bičių kalba, kurią atrado ir aprašė M. von Frischas,
tačiau ji nėra išimtis. Bitės savo bendravimo pobūdžiu yra situacijos ver-
gės. Konkrečioje situacijoje jos visada privalo atitinkamai elgtis. Bitės
negali meluoti. Nurodyti vietą jas verčia maisto šaltinis. Todėl bitėms
būdinga nuolatos pranešinėti: „maisto šaltinis”. Bičių kalbą galima paly-
ginti su nuvedimu į vietą. Ir šuo gali nuvesti šeimininką į tam tikrą vietą.
Tačiau – kitaip negu bitės – jis negali „apibūdinti” vietos. Bičių praneši-

mai yra sudėtingas „nuvedimas“, susijęs su nuotoliu. Vis dėlto jie nelygintini su žmonių kalba, kadangi bičių kalbai nebūdinga situacijos pasirinkimo laisvė. Bičių kalba visuomet lieka situacijos dalimi, ir jos nuo tos situacijos negalima atsieti. Ką pasakys bitės, mes visada tiksliai žinome iš anksto. Tačiau ką pasakys žmonės, labai dažnai iš anksto negalima žinoti.

Kai tik vaikas pradeda rodyti ranka ir tuo pačiu metu įvaldo vaizduotės segmentų reiškimą akustinėmis priemonėmis, jis pradeda sieti vieną žodį su kitu. Tai yra visiškai kas kita negu garsinių elementų seka paukščių giesmėje arba muzikoje, taip pat ir tuo atveju, jeigu ši seka atitinka struktūrinius dėsnius ir sudaro melodijas, kurios yra ne tik vidinės būsenos ir išorinių aplinkybių išdava, bet ir tam tikros „meno gyslelės“ pasireiškimas. Akustiniai segmentai niekuomet nesiderina tiksliai nustatomo loginio ryšio pagrindu. Terminai „subjektas“, „predikatas“, „objektas“ netaikytini paukščio giesmei arba muzikai. Jeigu kalbame apie muzikos kūrinio logiką, tai tik metaforine prasme. Muzikos veikalo struktūrai apibūdinti tinka pasakymai: „sistemiškai“ arba „pagal tam tikrus struktūrinius dėsnius“. Bet tai nėra „logiška“ tikraja to žodžio prasme.

Iš laisvo erdvės įvaldymo kalbinėmis priemonėmis išauga laiko įvaldymas. Nuo „čia“ = „ten“ pereinama prie „ten“ = „tada“.

Jeigu į rodomąjį gestą žiūrėtume kaip į neišbaigtą griebimo, čiupimo, nutvėrimo arba pagavimo judesį, kuris atstovauja pagavai, supratimui proto sferoje (plg. vok. greifen – Ergreifen = „didelis susidomėjimas, susijaudinimas, pagava“), tai ir čia turėtume išeities tašką, vedantį mus – taip kaip ir Humboldto pacituotos mintys – ne į kokią nors situaciją, kur būtumas įsitvirtinti, kova už būvį žmogui sukelia problemų, kurioms įveikti būtų reikalinga nauja bendravimo priemonė, bet atvirkščiai – perkeliantį mus į stebėtojo poziciją, kur yra vietos pertekliui. Pirmasis parodymas pirštu, pirmą kartą ištartas žodis „čia“, kuris reiškė „šis mano parodymas“, „šis mano čia“ ir kuris nuolatos sąmoningai buvo kartojamas, negalėjo būti niekas kita, kaip, Humboldto žodžiais tariant, „idėja“, „išradimas“, „genijaus išmonė“. Taigi genialus eoniškas žaidimas, tapęs visuotine nuosavybe. Jo išdavos negalėjo būti numatytos iš anksto.

Kalbėjimo akto funkcijos

Pasiremdamas Humboldtu, aš bandžiau parodyti, kad tiktai kalba įgalina mus išsivaduoti iš situacijos. Kalba sukuria savo nuosavą pasaulį, perkelia į naują, tik jai būdingą situaciją. Šitas sugebėjimas ypač akivaizdus tada, kai pasaulio laiko, išreikšto kalba, slinktis neatitinka realios situacijos. Kalba gali žmogų nukelti į žilą senovę, žmogaus gyvenimą sutalpinti vienos valandos laike. Tačiau daugeliu atvejų kalba vartojama taip, kaip ir gyvuliams bendraujant, būtent, Humboldto žodžiais, „žemesniems tikslams“ arba „kasdieniniams poreikiams“. Jeigu kalbėjimo akto eiga sinchroniškai atitinka išorinį pasaulį, tai šis aktas yra gyvulių kalbos lygio. Sveikinimas, įsakymas, perspėjimas, meilės prisipažinimas nereikalauja žmogiškų žodžių. Tokie (dažniausiai suritualinami) posakiai, nelygu aplinkybėms, gali būti neteisingai suprasti, tačiau jiems – kitaip negu žmogiškiems žodžiams, kurių interpretacijai nėra ribų, būdinga tik viena reikšmė. Šios rūšies kalbėjimo aktai ir elgesio stereotipai neturi kitų reikšmių. Jų ženklų inventorius visiškai priklauso nuo kokio nors tikslo. Jame nėra laisvos vietos toms funkcijoms, kurių nelemia tikslas ir kurių neįkainojama vertė paaiškėtų vėliau. Kuo glaudesnis veiksmo ryšys, kuo pavojingesnė yra situacija, tuo mažiau lieka erdvės pakelti komunikaciją į kitą, naują pakopą, kaip kad tai sugeba padaryti žmogus.

Humboldtas apie šią problemą sako: „Jeigu kalba būtų vartojama vien tik kasdieniniams gyvenimo poreikiams, tai žodžiai atitiktų reiškiamus sprendimus arba pageidavimus ir tokiu būdu negalima būtų kalbėti apie vidinį, įvairiapusišką supratimą. Tada koks nors materialus dalykas arba veiksmas iškart pakeistų kalbančiojo sąmonėje žodžio vietą. Lai-
mei, tokios kalbos negali būti tarp gebančių suvokti ir protauti žmonių <...> Anksčiau aš jau pasisakiau prieš kalbos atsiradimo aiškinimą iš individų bejėgiškumo. Netgi bandos jausmas neišplaukia iš bejėgiškumo. Stipriausias žvėris dramblys kartu yra ir draugiškiausias (daugiausia linkęs bendrauti). Gyvybė ir veikla gamtoje visur išauga iš vidinės laisvės, kurios tikrosios versmės tuščiai ieškotume reiškinių plotmėje. Kiekvienoje kalboje, net ir labiausiai išugdytoje, skyrium pasitaiko čia paminėtos tos pačios vartosenos. Jeigu kas įsako nupjauti medį, negalvoja apie nieką kita, kaip apie žodžiu pavadintą medžio kamieną. Tačiau kitaip

yra, jeigu tas pats žodis pavartojamas gamtos aprašyme arba eilėraštyje, nors jis eitų ir be pažymimojo arba papildomojo žodžio. Kita suvokimo nuotaika tiems kalbos garsams skirtingu būdu suteikia pakilią reikšmę, ir tai drauge yra – kitaip negu įprastai pasakius – kažkas individo iš anksto absoliučiai nenumatyta ir kartu egzaltuota” (VII, 176)¹⁴.

Anksčiau Humboldtas aiškino: „Net ir pačiose ištakose kalbos negalima įsivaizduoti su menka žodžių atsarga, kaip tai bandoma daryti aiškinant kalbos kilmę. Užuoat manant kalbą atsiradus iš pirmykščio žmogaus pašaukimo laisvai bendrauti, jai primetamas abipusiškos pagalbos poreikis ir taip žmonija nukeliama į tam tikrą primityvią raidos pakopą. Tiek viena, tiek ir kita – yra klaidingos pažiūros į kalbą. Žmogus nėra toks bejėgis, o pagalbai suteikti būtų užtekę ir neartikuluotų garsų. Ir savo pradžia kalba yra giliai žmogiška, neturėdama kokių nors tikslų ji siejasi su visais spontaniškai jutimiškai suvokiamais ir viduje apdorotais objektais. Taip pat ir kalba vadinamųjų laukinių, kurie turėtų būti arčiau pirmykštės būklės, visais atvejais atskleidžia toli jų poreikius pralenkiančią posakių įvairovę ir gausumą. Žodžiai laisvai liejasi iš krūtinės, be jokio vargo arba ketinimo, ir nė vienoje dykumoje nebuvo klajoklių, kurie būtų neturėję dainų. Nes žmogus kaip gyvūnų rūšis yra dainuojanti būtybė, siejanti mintis su garsais” (VII, 60t.¹⁵; plg. VI, 165).

Humboldtas, kurio veikaluose kalbėjimas yra nuolatinio dėmesio centre, visados turi omenyje ir pašnekovą. Jis sako: „Kalbos supratimas ir kalbėjimas yra tos pačios kalbinės jėgos (vok. Sprachkraft) pasireiškimo formos” (VII, 56)¹⁶.

Kaip čia pateiktos citatos rodo, Humboldtas akivaizdžiai priartėja prie kalbėjimo akto teorijos, pagal kurią kalbėjimo akto poveikis pašnekovui (perlokucija) įtraukiamas į patį kalbėjimo aktą. Ši teorija visų pirma nagrinėja elgesio normas, kur kalba atlieka tik dalinę funkciją. Tai ypač būdinga vadinamosioms institucionalizuotoms elgesio normoms, kai kartais galima apsieiti ir be kalbos. Tai būtent ir yra tie „žemieji tikslai”, apie kuriuos kalba Humboldtas. Specifinis žmonių kalbos bruožas čia negali pasireikšti.

Ar kalba yra logiškai sutvarkyta ženklų sistema?

Kad kalba esanti ženklų sistema, tvirtai įsitikinę daugelis kalbininkų. Ženkilai atstovauja už kalbos ribų esantiems daiktams arba sąvokoms. Ženklų junginiai ir jų kaitaliojimas fleksikoje esą pagrįsti gramatinių taisyklių sistema. Nematomasis struktūros principas, kurį daugmaž atspindi sintaksės taisyklės, esanti loginių operacijų sistema. Taigi kalbiniai pasakymai laikytini gramatikos taikymo atvejais, o kalba – informacijos perteikimo įrankiu. Taip kalba prilygstanti kitoms ženklų sistemoms. Esą galima be nuostolių versti iš įvairių ženklų sistemų į įvairias kitas ženklų sistemas.

Ši trumpai išdėstyta tezė priklauso Aristoteliui, po to įvairiais pavidalais pasirodo scholastikoje ir suklesti 18 amžiaus „bendrajame kalbos moksle“. Humboldtas atmeta būtent tokį kalbos supratimą, t.y. pažiūrą į kalbą kaip ženklų sistemą. Jis argumentuoja: „Lengviausiai prieinama, tačiau ribočiausia yra pažiūra į kalbą kaip gryną susikalbėjimo priemonę“ (VI, 22)¹⁷. Toliau, kitoje vietoje, sakoma: „Nes kalba yra savarankiška, tiek žmogui vadovaujanti, tiek ir jo paties sukurta priemonė; o klaida, kad ji esanti visuma ženklų, perteikiančių už jos (t.y. kalbos) egzistuojančius daiktus arba sąvokas, jau seniai ištaisyta“ (VII, 621)¹⁸. Dar kitur rašoma: „Žodis, žinoma, yra tiek ženklas, kiek jis vartojamas vietoj daikto arba sąvokos, tačiau savo struktūra ir poveikiu tai yra savarankiška esybė, individualus reiškinys. Visų žodžių visuma, kalba, yra pasaulis, užimantis tarpinę padėtį tarp išorinės pasireiškimo formos ir vidinės formos; jis, žinoma, pagrįstas konvencija tiek, kiek visi kokios nors bendruomenės nariai gali suprasti vienas kitą, tačiau atskiri žodžiai pirmiausia yra kilę iš kalbančio žmogaus natūralaus jausmo ir taip pat natūraliai suprasti pašnekovo. Todėl, mokantis kalbos, be kalbos vartojimo, dar mokoma analogijos tarp žmogaus kalbos ir pasaulio apskritai bei kiekvienos tautos skyrium. Tai išreiškiama kalba, ir kadangi pasaulyje sukauptas protas negali būti optimaliai pažintas per tam tikrą pažiūrų kiekį (kiekviena kalba vis ką nors nauja atskleidžia), būtų daug geriau įvairias kalbas tiek multiplikuoti, kiek tai įmanoma, atsižvelgiant į žemės rutulio gyventojų skaičių“ (III, 167t.)¹⁹.

Tolimesniuose savo samprotavimuose Humboldtas vėl pasisako prieš pažiūrą, kad žodis esantis tam tikros sąvokos ženklas arba kad jo

turinys gali būti apibrėžtas. Kalba Humboldtui nėra ženklų arba taisyklių sistema. Tačiau kalbininkas, aprašydamas kalbą, kiekviename kalbėjimo akte išreikštą šneką turi segmentuoti ir šitaip gautas sudedamąsias dalis klasifikuoti bei priskirti tam tikriems lygmenims, pvz., fleksijos, fonologijos, sintaksės taisyklių lygmeniui ir t.t. Šis skaidymas yra būtinas, jeigu norima aprašyti kalbas ir jų funkcionavimą. Tačiau tai nėra elementai arba sudedamosios dalys, iš kurių sudarytas kalbos organizmas. O ir kitais atvejais negalima aprašyti kokio gyvo organizmo (nors ir minityse), jo nesuskaidant ir neišskiriant tų dalių kaip (negyvo) objekto iš laiko tėkmės. Medis taip pat nėra tik kamienas + šakos + lapai + žiedai, paėmus kiekvieną medį atskirai. Tačiau tam tikriems tikslams toks aprašymas yra būtinas. Dėl to nėra prasmės prieštarauti, bet visada reikia žinoti, kas yra daroma.

Saikingo pobūdžio žodžio neapibrėžtumą (vok. Unbestimmtheit des Wortes) Humboldtas aiškina taip: „Supratimas yra susidūrimas kuriame nors nedalomame taške ne įsivaizdavimo būdų, bet mąstymo sferų, kurių bendroji dalis sutampa, o individualesnė – skiriasi. Todėl galima žmonijos proto pažanga, kai kiekvienas idėjos paplitimo atvejis tampa kitų nuosavybe, nesuvaržydamas jų laisvės” (V, 418t.)²⁰. Iš čia plaukia išverčiamumo dilema. Viena vertus, „kiekviena kalba galima išreikšti bet kurią idėjų virtinę” (IV, 16)²¹, kita vertus, „vertimas kaip toks yra neišsprendžiamas uždavinys” (V, 167)²². Tą patį galima pasakyti ir apie supratimo procesą vienos kalbos ribose. Niekada negalima visiškai suprasti vienas kito, bet norima visada viską suprasti. Tai, pasak Humboldto, tolesnio dvasinio vystymosi variklis. Kitoje vietoje jis apie tai rašo: „Tik su individu kalba įgauna savo galutinę paskirtį. Nė vienas žmogus, turėdamas omenyje kokį nors žodį, negalvoja lygiai taip kaip kitas, ir, kad ir koks mažas skirtumas būtų – jis plinta kaip ratas vandens paviršiuje – ištisai per visą kalbą. Todėl visas supratimas kartu yra ir nesupratimas, visas minčių ir jausmų sutapimas – drauge ir skirtingumas” (VII, 64t.)²³.

Supratimo trūkumas pagrįstas ne kalbančiojo kompetencijos stoka, o susijęs su tuo, kad kalbos ženklai niekadose adekvačiai neišreiškia už kalbos ribų esančių daiktų arba sąvokų, užtat tų ženklų turinys yra manifestuojamas jų pačių. Tačiau pasitaiko ypatingų atvejų, kai kalbos

ženklai santykiu 1:1 išreiškia tai, kas yra už kalbos ribų. Tas atvejis yra specialūs terminai, kur tradicinis „aliquid stat pro aliquo” pasireiškia nuosekliai. Lygiai taip yra ir su formaliosios logikos simboliais. Tik šiais atvejais reikšmės nustatomos iš išorės, t.y. jos priskiriamos daiktams arba loginėms operacijoms ir tampa tiksliai tikrovės masteliu. Šios terminologinės nuostatos būtinos įvairiose veiklos srityse. Be tikslios terminologijos nebūtų galima išvengti klaidų. Tai yra labai svarbu įvairių šiuolaikinių socialinių sluoksnių veiklai, turint galvoje jų technikos įvairovę. Tačiau visuomet atmintina tai, kad terminai ir loginiai simboliai visi be išimties yra dirbtiniai. Kaip tokie jie negali toliau vystytis. Jie yra negyvi ir sterilūs. Jeigu juos būtina keisti, tai įmanoma padaryti tik keičiant iš išorės. Vadinasi, būdami dirbtiniai redukuoti, terminai ir loginiai simboliai nėra idealūs kalbos įvaizdžiai. Jie neatitinka normalios žmonių kalbos lygio, nes yra absoliučiai patikimi ir tikslūs, jiems netaikytinas istorinio kitimo aspektas. Taip pat ir gyvulių kalbos yra patikimos ir tikslios. Nors jos, tiesa, gali kisti (nesvarbu, koku pagrindu), tačiau nepažįsta jokios istorijos dvasinio tobulėjimo prasme. Terminai ir gyvulių kalbos yra ženklų sistemos. Žmonių kalba reiškia kai ką daugiau negu ženklų sistema. Štai kas apibūdina ją kaip netobulą ženklų sistemą: netikslumas ir daugiareikšmiškumas, t.y. žmogiškasis elementas.

Pažvelkime atgal: kažkada atėjo žmogui, kai jis dar nebuvo žmogumi, mintis vaizduotės segmentus išreikšti akustiškai, juose atspindėti save ir per savo garsus pažinti jį supantį pasaulį. Prielaida tam buvo išsivaduoti iš situacinės pojūčių srovės ir sustabdyti savo prote tai, kas buvo. Sustabdoma tai, kas vyko, ir tai daroma dabartyje. Žmogus, išsivadavęs iš situacijos, gali galvoti apie praeitį ir ateitį.

Individams sąveikaujant kalba formuojasi kaip kažkas nauja ir savarankiška. Jos padedamas žmogus kuria pasaulius, kurie jį valdo daugiau nei aplinka ar jo įgimti poreikiai. Įvairios ideologijos žmogų gali paveikti taip, kad jis pasninkautų, nors iš tikrųjų yra alkanas; žudytų, nors to ir nenorėtų. Kalbėdamas žmogus gimdo fantastines būtybes, įsivaizduoja siaubą ir norus, kurių taip lengvai negali nusikratyti. Jo grėsmė ir visos jo dvasinės pažangos galimybės glūdi kalboje. Ja ir tik ja jis gali skatinti viduje veikiančias analizės ir sintezės jėgas ir, analogiškai formuodamas

kalbėjimo aktą (taigi akustiškai), gali prisidėti prie jį supančios tikrovės apvaldymo.

Taip pasaulis žmogui tampa kalba. Pasaulis kalba su juo. „Jis jam kai ką pasako“. Į visus savo darbus jis žvelgia taip kaip į kalbą, ir jie šitaip tampa kalba, jo kultūros dalimi. Pagal kasdieninę komunikatyvinę funkciją kalbą galima traktuoti kaip ženklų sistemą. Pagal savo tikrąją funkciją kalba su ženklų sistema visiškai nepalyginama.

PASTABOS

¹ Der Mensch ist nur Mensch durch Sprache; um aber die Sprache zu erfinden, müsste er schon Mensch seyn. (IV, 15)

² Es kann auch die Sprache nicht anders, als auf einmal entstehen, oder um es genauer auszudrücken, sie muss in jedem Augenblick ihres Daseyns dasjenige besitzen, was sie zu einem Ganzen macht. (IV, 3)

³ Die Berührung der Welt mit dem Menschen ist der elektrische Schlag, aus welchem die Sprache hervorspringt, nicht bloss in ihrem Entstehen, sondern immerfort, so wie Menschen denken und reden. Die Mannigfaltigkeit der Welt und die Tiefe der menschlichen Brust sind die beiden Punkte, aus welchen die Sprache schöpft. (VI, 203)

⁴ Durchbruchspunkt der Geistigkeit in den Einzelnen und den Völkern. (V, 32)

⁵ Die Sprache ist, wie es aus ihrer Natur selbst hervorgeht, der Seele in ihrer Totalität gegenwärtig, d.h. jedes Einzelne in ihr verhält sich so, dass es Andreem, noch nicht deutlich Gewordenem und einem durch die Summe der Erscheinungen und die Gesetze des Geistes gegebenen oder vielmehr zu schaffen möglichen Ganzen entspricht. (VII, 81)

⁶ Darum aber darf man sich die Sprache nicht als etwas fertig Gegebenes denken, da sonst ebensowenig zu begreifen wäre, wie der Mensch die gegebene verstehen, und sich ihrer bedienen könnte. Sie geht nothwendig aus ihm selbst hervor, und gewiss auch nur nach und nach, aber so, dass ihr Organismus nicht zwar, als eine todte Masse, im Dunkel der Seele liegt, aber als Gesetz die Functionen der Denkkraft bedingt, und mithin das erste Wort schon die ganze Sprache antönt und voraussetzt. (IV, 15)

⁷ Meine bisherige aber hat mir bewiesen, dass auch die sogenannten rohen und barbarischen Mundarten schon Alles besitzen, was zu einem vollständigen Gebrauche gehört, und Formen sind, in welche sich, wie es die besten und vorzüglichsten erfahren haben, in dem Laufe der Zeit das ganze Gemüth hineinbilden könnte, um, vollkommner oder unvollkommner, jede Art von Ideen in ihnen auszuprägen. (IV, 3)

⁸ Man nennt die Sprache gewöhnlich das Werk der Noth, und vergisst, dass sie das Werk des Genies war. (VII, 595)

⁹ Die Menschen konnten lange ein Thierdaseyn fortführen, ohne zu sprechen, und Beispiele in neueren Zeiten wild gefundener Kinder heben es bewiesen. Wer das erste Wort aussprach, erhob sich zuerst zum Menschen; er wurde frappirt von dem Einfall, dass er reflectiren, in seinem bisherigen ewigen Hinbrüten auf einmal still stehn, einen Gegenstand sich gegenüber stellen und beschauen konnte, und in demselben Moment begann er zu sprechen.

Mit dem ersten Wort aber war auch allen übrigen die Zunge gelöst. (VII, 595f.)

¹⁰ Der Mensch beweiset Reflexion, wenn die Kraft seiner Seele so frei wücket, daß sie in dem ganzen Ozean von Empfindungen, der sie durch alle Sinnen durchrauschet, eine Welle, wenn ich so sagen darf, absondern, sie anhalten, die Aufmerksamkeit auf sie richten, und sich bewußt sein kann, daß sie aufmerke. Er beweiset Reflexion, wenn er aus dem ganzen schwebenden Traum der Bilder, die seine Sinne vorbeistreichen, sich in ein Moment des Wachens sammeln, auf einem Bilde freiwillig verweilen, es in helle, ruhigere Obacht nehmen, und sich Merkmale absondern kann, daß dies der Gegenstand und kein anderer sei (žr. H e r d e r s sämtliche Werke / Hrsg. von B. Suphan, V, Berlin, 1891, 34f.).

¹¹ Die Sprache beginnt daher unmittelbar und sogleich mit dem ersten Act der Reflexion, und so wie der Mensch aus der Dumpfheit der Begierde, in welcher das Subject das Object verschlingt, zum Selbstbewusstseyn erwacht, so ist auch das Wort da – gleichsam der erste Anstoss, den sich der Mensch selbst giebt, plötzlich still zu stehen, sich umzusehen und zu orientieren. (VII, 581f.)

¹² Begriff und Laut, auf eine ihrem wahren Wesen gemässe, nur an der Thatsache selbst erkennbare Weise verbunden, werden als Wort und als Rede hinausgestellt und dadurch zwischen der Aussenwelt und dem Geiste etwas von beiden Unterschiedenes geschaffen. (VII, 211)

¹³ Žr. K. B ü h l e r, Sprachtheorie. Die Darstellungsfunktion der Sprache, Jena, 1934, 79ff.

¹⁴ Wenn eine Sprache bloss und ausschliesslich zu den Alltagsbedürfnissen des Lebens gebraucht würde, so gälten die Worte bloss als Repräsentanten des auszudrückenden Entschlusses oder Begehrens und es wäre von einer inneren, die Möglichkeit einer Verschiedenheit zulassenden Auffassung gar nicht in ihr die Rede. Die materielle Sache oder Handlung träte in der Vorstellung des Sprechenden und Erwiedernden sogleich und unmittelbar an die Stelle des Wortes. Eine solche wirkliche Sprache kann es nun glücklicherweise unter immer doch denkenden und empfindenden Menschen nicht geben. Es liessen sich höchstens mit ihr die Sprachmischungen vergleichen, welche der Verkehr unter Personen von ganz verschiedenen Nationen und Mundarten hier und dort, vorzüglich in Seehäfen, wie die *lingua franca* an den Küsten des Mittelmeeres, bildet. Ausserdem behaupten die individuelle Ansicht und das Gefühl immer zugleich ihre Rechte. Ja es ist sogar sehr wahrscheinlich, dass der erste Gebrauch der Sprache, wenn man bis zu demselben hinaufzusteigen vermöchte, ein blosser Empfindungsausdruck gewesen sey. Ich habe mich schon weiter oben (S. 60) gegen die Erklärung des Ursprungs der Sprachen aus der Hülfslosigkeit des Einzelnen ausgesprochen. Nicht einmal der Trieb der Geselligkeit entspringt unter den Geschöpfen aus der Hülfslosigkeit. Das stärkste Thier, der Elephant, ist zugleich das geselligste. Überall in der Natur entwickelt sich Leben und Thätigkeit aus innerer Freiheit, deren Urquell man vergeblich im Gebiete der Erscheinungen sucht. In jeder Sprache aber, auch der am höchsten gebildeten kommt einzeln der hier erwähnte Gebrauch derselben vor. Wer einen Baum zu fällen befiehlt, denkt sich nichts, als den bezeichneten Stamm bei dem Worte; ganz anders aber ist es, wenn dasselbe, auch ohne Beiwort und Zusatz, in einer Naturschilderung oder einem Gedichte erscheint. Die Verschiedenheit der auffassenden

Stimmung giebt denselben Lauten eine auf verschiedene Weise gesteigerte Geltung und es ist, als wenn bei jedem Ausdruck etwas durch ihn nicht absolut Bestimmtes gleichsam überschwankte. (VII, 176)

¹⁵ Selbst die Anfänge der Sprache darf man sich nicht auf eine so dürftige Anzahl von Wörtern beschränkt denken, als man wohl zu thun pflegt, indem man ihre Entstehung, statt sie in dem ursprünglichen Berufe zu freier, menschlicher Geselligkeit zu suchen, vorzugsweise dem Bedürfniss gegenseitiger Hülfleistung beimisst und die Menschheit in einen eingebildeten Naturstand versetzt. Beides gehört zu den irrigsten Ansichten, die man über die Sprache fassen kann. Der Mensch ist nicht so bedürftig, und zur Hülfleistung hätten unarticulirte Laute ausgereicht. Die Sprache ist auch in ihren Anfängen durchaus menschlich und dehnt sich absichtslos auf alle Gegenstände zufälliger sinnlicher Wahrnehmung und innerer Bearbeitung aus. Auch die Sprache der sogenannten Wilden, die doch einem solchen Naturstande näher kommen müssten, zeigen gerade eine überall über das Bedürfniss überschliessende Fülle und Mannigfaltigkeit von Ausdrücken. Die Worte entquillen freiwillig, ohne Noth und Absicht, der Brust, und es mag wohl in keiner Einöde eine wandernde Horde gegeben haben, die nicht schon ihre Lieder besessen hätte. Denn der Mensch, als Thiergattung, ist ein singendes Geschöpf, aber Gedanken mit den Tönen verbindend. (VII, 60f.)

¹⁶ Verstehen und Sprechen sind nur verschiedenartige Wirkungen der nemlichen Sprachkraft. (VII, 56)

¹⁷ Die zunächst liegende, aber beschränkteste Ansicht der Sprache ist die, sie als ein blosses Verständigungsmittel zu betrachten. (VI, 22)

¹⁸ Denn die Sprache ist ein selbstständiges, den Menschen eben so wohl leitendes, als durch ihn erzeugtes Wesen; und der Irrthum ist längst verschwunden, dass sie ein Inbegriff von Zeichen von, ausser ihr, für sich bestehenden Dingen, oder auch nur Begriffen sey. (VII, 621)

¹⁹ Das Wort ist freilich insofern ein Zeichen, als es für eine Sache oder einen Begriff gebraucht wird, aber nach der Art seiner Bildung und seiner Wirkung ist es ein eignes und selbstständiges Wesen, ein Individuum, die Summe aller Wörter, die Sprache, ist eine Welt, die zwischen der erscheinenden ausser, und der wirkenden in uns in der Mitte liegt; sie beruht freilich auf Convention, insofern sich alle Glieder eines Stammes verstehen, aber die einzelnen Wörter sind zuerst aus dem natürlichen Gefühl des Sprechenden gebildet, und durch das ähnliche natürliche Gefühl des Hörenden verstanden worden; das Sprachstudium lehrt daher, ausser dem Gebrauch der Sprache selbst, noch die Analogie zwischen dem Menschen und der Welt im Allgemeinen und jeder Nation insbesondere, die sich in der Sprache ausdrückt, und da der in der Welt sich offenbarende Geist durch keine gegebene Menge von Ansichten erschöpfend erkannt werden kann, sondern jede neue immer etwas Neues entdeckt, so wäre es vielmehr gut die verschiedenen Sprachen so sehr zu vervielfältigen, als es immer die Zahl der den Erdboden bewohnenden Menschen erlaubt. (III, 167f.)

²⁰ Denn das Verstehen ist kein Zusammentreffen der Vorstellungsweisen in einem untheilbaren Punkt, sondern ein Zusammentreffen von Gedankensphären, von welchen der allgemeinere Theil sich deckt, der individuellere überragt. Dadurch wird das geistige Fortschreiten des Menschengeschlechts möglich, indem jede gewonnene Erweiterung

des Denkens in den Besitz Anderer übergehen kann, ohne in ihnen der Freiheit Fesseln anzulegen. (V, 418f.)

²¹ In jeder (Sprache) jede Ideenreihe ausdrücken lässt. (IV, 16)

²² Das Übersetzen an sich (ist) eine unlösbare Aufgabe. (V, 167)

²³ Erst im Individuum erhält die Sprache ihre letzte Bestimmtheit. Keiner denkt bei dem Wort gerade und genau das, was der andre, und die noch so kleine Verschiedenheit zittert, wie ein Kreis im Wasser, durch die ganze Sprache fort. Alles Verstehen ist daher immer zugleich ein Nicht-Verstehen, alle Übereinstimmung in Gedanken und Gefühlen zugleich ein Auseinandergehen. (VII, 64f.)

WILHELM VON HUMBOLDTS ANSICHT VON DER SPRACHE UND DIE FRAGE DER SPRACHENTSTEHUNG

Zusammenfassung

1. Nach W. von Humboldt verfügen alle Sprachen über die gleichen Möglichkeiten. Es gibt keine Zwischenstufe zwischen Sprache und Nicht-Sprache.

2. Daraus folgt, daß Menschengsprache sich nicht allmählich entwickelt haben kann. Sprechenkönnen ist eine plötzliche Entdeckung.

3. Der Unterschied zwischen nichtsprachlicher Kommunikation und Menschengsprache ergibt sich aus der Reflexionsfähigkeit des Menschen.

4. Die Ursache der Sprachentstehung kann nicht die Notwendigkeit gegenseitiger Hilfeleistung und auch keine andere Notsituation gewesen sein. In der Bedrängnis verliert der Mensch im Gegenteil die Sprache.

5. Reflexion setzt das Ausklinken aus der Synchronie einer gegebenen Situation voraus. Vergangenes wird festgehalten, Zukünftiges imaginiert. Das ist zunächst eine Entdeckung, ein Spiel, wie alle kulturellen Errungenschaften.

6. Die akustischen Elemente der tierischen Kommunikation beziehen sich stets auf das Hier und Jetzt. Nach dem Erringen der Möglichkeit der Reflexion können sie aus dieser Bindung gelöst werden.

7. Deshalb gibt es nur in der Menschengsprache ein Zeigfeld, Wörter, die zur Raum- und Zeitorientierung dienen. In Keiner „Tiersprache“ gibt es Zeichen für „dort“ oder „gestern“.

8. Zugleich mit der Möglichkeit, sich aus der Situation zu lösen, erwirbt der Mensch die Zeigegebärde, die dem Tier verschlossen ist.

Die Gedanken 6. –8. finden sich nicht bei Humboldt.